

ТВОРЕЦ С МОНОПОЛНО ВИСОКА СТОЙНОСТ И ЦЕНА В ИКОНОМИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ

**Сто години от рождението на лауреата на Димитровска награда,
заслужил деятел на науката, главен секретар на президиума
на Съюза на научните работници,
Ректор на Висшия икономически институт „Карл Маркс”,
професор Кирил ГРИГОРОВ**

(Доклад при откриването на Юбилейната научна конференция,
посветена на 100-годишнината от рождението на проф. д-р Кирил Григоров,
на тема: *Икономическата теория – история, състояние, перспективи*)

Лалю Радулов*

Уважаеми колеги и гости на Университета за национално и световно стопанство,

Честването на стогодишнината от рождението на професор Кирил Григоров е знаково събитие, засягащо историята на бившия Свободен университет, Стопанския факултет, Висшия икономически институт “Карл Маркс” и Университета за национално и световно стопанство.

Чест прави на ръководството на Университета, на неговия ректор, проф. д-р Борислав Борисов, на ръководителя на катедра “Социално-икономически теории” доц. д-р Боян Велев за организираното честване. С тази своя инициатива те отново потвърдиха непреходността на мъдростта, че “човек вечно не умира, ако има кой да го споменава”. Пак по този повод е уместно да си припомним и сентенцията на Фридрих Ницше, че: “Един народ, каква да е общност от хора и отделната личност са дотолкова ценни, доколкото са в състояние да сложат върху своите преживявания печата на вечността.”. Няма никакво съмнение, че съдбата на институцията и на отделната личност е и хронология на нейната дейност, на дейността на нейното ръководство при утвърждаването ѝ като значима обществена структура. Това се отнася и за нашето висше учебно заведение, както и за хора и учени като професор Кирил Григоров, който подчини своята съдба като личност на оцеляването и просперитета на днешния Университет за национално и световно стопанство.

Пренебрегването на ролята на личността в развитието на организацията, в която той работи, особено ако това е нейният ръководител, би било акт на обезпаметяване на следващите поколения и зле прикрита неблагодарност към личния ѝ принос. Архивните документи и спомените – доколкото могат да бъдат приети като надеждна информация, дават основание за извода, че от 1920 г., когато се създава Балканският близоизточен институт (Свободен университет за политически и социални науки), колективните ръководства, ректорите и деканите неотклонно и ревност-

* Лалю Радулов е доктор по икономика, професор, дългогодишен преподавател по политическа икономия и икономикс във ВИИ “Карл Маркс” и УНСС, декан, зам.-ректор, а в периода 1990–1993 г. и ректор на УНСС.

но са защитавали автономността, независимостта на нашето висше учебно заведение. Не прави изключение в тази насока и дейността на професор Кирил Григоров – един от най-успешите и заслужили ректори в разглежданото отношение.

Независимо от своите превъплъщения до 1947 г., нашето учебно заведение винаги е било самостоятелно. През 1928 г. то първо въвежда следдипломно обучение на ревизори, а през 1932 г. и за учители в търговските гимназии.

През 1938 г. е преименувано като Държавно висше училище за финансови и административни науки. Със своята ефективна дейност то бързо става популярно и в съседните страни и привлича значителен контингент младежи за обучение по финанси на единичното предприятие. Не случайно и не някой друг, а известният български banker Атанас Буров, ревностен инициатор за учредяване на висше икономическо учебно заведение в България, писа тогава: "... най-умното нещо, измислено в България, е създаването на Свободния университет ... ние в Свободния университет подготвяхме хора, които да печелят пари и доверие в света ... само, който не познава законите на международната търговия и борса, само той може да се изказва, че със стари машини ще се постигнат големи дела ... за разлика от някои други висши учебни заведения (Тогава е съществувал само Софийския университет – б. а.). Ние не бива да фабрикуваме безпомощни преподаватели и за нищо негодни чиновници..."

През 1947 г. със закон Държавното висше училище за финансови и административни науки беше прехвърлено като факултет в Софийския университет. Не е преислено да кажем, че това беше акт на произвол на държавните органи, в сянката на които беше стаена ревността на други висши учебни заведения. Самият факт, че едва след четири години те се принудиха да коригират своето решение и възстановиха самостоятелността му като Висш икономически институт „Карл Маркс“, потвърждава справедливостта на този извод. Това беше осъществено с постановление на Министерския съвет на 30 декември 1951 г. Пореден, отчаян опит на други заинтересовани висши учебни заведения да ликвидират самостоятелността на нашето висше училище беше направен в началото на 90-те години на XX век. Този път нашата академична общност се оказа невероятно далновидна и безкомпромисна. Тя направи еднозначен избор: трансформация на учебното заведение в университет, равностоен на другите, а именно Университетът за национално и световно стопанство. Това беше категорично подкрепено и от президентът на Република България, от Великото народно събрание и Министерския съвет.

Уважаеми колеги, коментирам тези достатъчно известни на всички събития, съпътстващи нашето развитие, поради потребността да се осветли по-ярко заслугата и далновидността на професор Кирил Григоров, който в онези отдавна минали години играеше голяма роля за запазване самостоятелността на първото висше икономическо заведение в София. Като преподавател на моето поколение студенти в края на 40-те години на XX век, той играеше важна роля за нашата консолидация в защита на каузата за самостоятелно висше икономическо учебно заведение, а не факултет на Софийския университет. Така именно се роди Висшият икономически институт „Карл Маркс“ и от началото на 90-те години на XX век – Университетът за национално и световно стопанство.

През втората половина на миналия век, при търсенето на алтернативи за оцеля-

ване на Висшия икономически институт, особено големи заслуги в това отношение има тогавашният ректор – професор Кирил Григоров. В своите конкретни ангажменти той бе улеснен от обстоятелството, че беше дългогодишен преподавател в института. В него той започва работа още през 40-те години на века. През 1946 г. е избран за доцент, когато е бил на 37 години, а за професор – през 1949 г.

Колегията и аудиторията от онази епоха помнят професор Кирил Григоров като талантлив преподавател не само по икономически теории, но и по стопанска история, философия и други дисциплини. През тези години той поддържа плодотворни делови и приятелски отношения с най-известния тогава теоретик по политическа икономика и стопанска история академик Жак Натан. Неговото присъствие в управлението на държаната и в частност на науката и културата му позволяваше да защитава учебното ни заведение от ревността и посегателствата на други висши учебни заведения и институции.

В отчетния доклад на професор Кирил Григоров за изтеклия му мандат като ректор през периода 1966 – 1971 г. научаваме интригуващи детайли за направеното от него за развитието и просперитета на Висшия икономически институт в края на 60-те години на миналия век. Ретроспективните анализи, които той прави, имат актуално значение и сега, тъй като кореспондират с бъдещото развитие на нашия университет. Те, впрочем, се отнасят до следното:

Първо. (цитирам доклада на проф. К. Григоров:) “...равнището на учебната и научноизследователската работа на бившия Свободен университет с неговото дву- и тригодишно обучение до 1940 г. не може да се сравнява със сегашното. Не става дума само за буржоазното съдържание на неговото обучение, но и за неговата академична висота. Свободният университет, макар и не по волята на неговите основатели, се утвърди като един образователен център на народната младеж в България. В него още през първата половина на 20-те години се създаде традиция за съществуване на една борческа революционна студентска организация ... Именно в това отношение – по масовост и бойкост на организацията на революционната студентска младеж, бившият Свободен университет бе на челно място или на едно от челните места сред висшите учебни заведения в България до 1944 г.

Второ. Трудно е да се сравняват нашите сегашни мащаби с тези от миналото – преди 40, 50 или повече години. Например през 20-те години на XX век бившият Свободен университет е имал 1600 – 2000 души студенти при едно фактически полузадочно-полувечерно обучение... Освен това някога административният и учебно-помощен персонал на Свободния университет е бил 12 души...

Трето. Висшият икономически институт даде своя принос и в реорганизацията на висшето образование след 1944 г. Той има свой собствен и решаващ принос в разработването на съвременни учебни планове и програми и практикоприложни разработки в отрасловите икономики – промишленост, външна търговия, транспорт и други. Като следствие много имена от преподавателския състав станаха известни и нужни на държавната администрация и сред трудовите колектива на предприятията.”

Ако трябва да посочим сфера и приоритетно направление, където професор Кирил Григоров най-ефективно използва своя интелектуален потенциал, това би било

полето на научното изследване и публицистиката. От библиографската справка за неговата научна дейност се вижда, че той е публикувал 53 монографични изследвания, студии, научни статии, научни съобщения и други форми на научни прояви. Още в началото на своята научна кариера той се ангажира със самостоятелно изучаване на теоретическото наследство в западноевропейската литература. Той беше един от малцината, ако не и единствен автор в онези времена, който четеше в оригинал класиците на английската икономическа теория – Адам Смит и Дейвид Рикардо, както и техните последователи. Това беше и една от причините учебниците по икономически теории, които написа той през миналия век, да бъдат по-автентични и адекватни на литературното наследство от Европа и твърде далече от сервилното политизиране, което беше допуснато в подобни учебници в други страни. Още в края на 40-те години на миналия век професор Кирил Григоров и академик Жак Натан извършват обстоятелствени монографични изследвания на икономическите теории след Адам Смит и Дейвид Рикардо. **И сега в България няма икономист, който така прецизно и компетентно да е изследвал особеностите и научните достойнства на публикациите, направени след Дейвид Рикардо!** В съвместната им книга *Развитието на икономическата мисъл след Рикардо*, публикувана през 1948 г., проф. К. Григоров прави най-обстояен сравнителен анализ на публикациите на над 20 автори от средата на XVIII век до началото на XX век. Става дума за Томас Роберт Малтус, Жан Батист Сей, Фридрих Бастиа, Симонд де Сисмонди, Сен Симон, Шарл Фурие, Роберт Оуен, Уилям Томпсън, Джон Грей, Джеймс Мил, Джон Рамзи, Мак Кулох, Роберт Торенс, Самюел Бейли, Насау Сеньор, Пиер Леру, Виктор Консидеран, Луи Блан, Етиен Кабе, Пиер Жозеф Прудон, Ротбертус фон Ягенцов, Фернанд Ласал, Джон Стюарт Мил и други.

Перфектният сравнителен анализ на посочените автори не е заимстван от други изследователи, както често се случва, а е резултат на собствени проучвания. Посоченото обстоятелство е една от причините за отсъствие на сходство между изследванията в съветската литература и в частност между техните учебници и учебника на професор Кирил Григоров по история на икономическите теории. Това се вижда и от най-беглите сравнения. В началото на 50-те години, когато той публикува посочените свои изследвания, излезе от печат известният учебник на Израил Григорович Блюмин (**И. Г. Блюмин**, *История экономических учений*, Москва 1961 г., изд. *Высшая школа*). Сравненията между двата учебника и някога, и сега показват ярките преимущества на българския учебник. В днешния случай детайлни сравнения не са необходими по разбираеми съображения, но трябва да се каже, че на икономистите след Дейвид Рикардо до появата на марксизма не е обръщано никакво сериозно внимание, а това е цяла една епоха, анализирана детайлно и добросъвестно от проф. Григоров.

Друго безспорно преимущество на учебниците на професор Кирил Григоров е перфектният сравнителен анализ на произведенията на Адам Смит и Дейвид Рикардо и съответно на споменатите над 20 автори, творили в епохата след Д. Рикардо до възникването на марксизма, през XX век, в това число и българските икономисти.

Не по-малко важен принцип в неговата научна дейност бе тя да бъде съобразена

с потребностите на обществото и неговите институции. Под влияние на проучванията в тази насока се явиха изследвания и публикации като: *Борбата против буржоазната идеология в съвременните икономически теории* (1964 г.), *Нови тенденции в буржоазната критика на Марксистическата политическа икономия* (1963 г.), *Български буржоазни икономисти за основните етапи в историята на икономическата мисъл* (1949 г.), *Методи на икономическите учения в основните етапи на историческото им развитие – първа част* (1948 г.), *Значението на общата теория за обществото при изграждане на основни стопанско-исторически теории* (1947 г.), *Проблемата за общественно-икономическите формации в икономическата и стопанско-историческата система на марксизма* (1946 г.), *Съвременни буржоазни теории върху проблемата за социологизация на икономическата наука* (1967 г.), *Общотеоретически проблеми на буржоазната макроикономика* (1966 г.), *Теории върху работната заплата в съвременната буржоазна политическа икономия* (1961 г.), *Основни направления в буржоазната политическа икономия в България между двете световни войни* (1960 г.), *Основни теоретически насоки в съвременните буржоазни икономически учения*, *Съвременни буржоазни икономически теории върху еволюцията и съдбата на капитализма*, *Икономически възгледи на Сисмонди* (1956 г.).

Характеристиката на професор Кирил Григоров би била непълна и едностранна, ако се абстрахираме от неговата дейност като преподавател и общественик. По независещи от преподавателите и студентите причини тогава във висшите учебни заведения, в това число и в нашето висше училище и съответно факултет, се записваха като учащи възрастови групи, неотговарящи на стандартните изисквания за студенти. В някои случаи те бяха връстници на по-младите преподаватели – обстоятелство, което променяше значително характера на взаимоотношенията между тях. Като се вземе предвид и равнището на тяхната интелектуално-социална зрялост, самостоятелност и комуникативност не може да не се признае, че това се отразяваше неблагоприятно на учебния процес. Неизбежно беше при тези условия преподавателите да “вдигнат летвата”. Промениха се в определена степен и психологическите взаимоотношения – възникваше скрито напрежение, което не се признаваше и не се коментираше официално. На чиновете не седяха 18-20 годишни младежи, а бивши фронтовици, работници, служители и от други професионални групи, мъже и жени, влезли, както се казва, в зряла възраст. Не е необходимо да се казва, защото това се разбира и без коментар, че в такива взаимоотношения бяхме и ние с професор Кирил Григоров.

Никой не завиждаше на преподавателите с такава аудитория. Но както професор Любен Беров обичаше да казва: „на война като на война”. Дългът си е дълг и независимо от ситуацията професорите четяха своите лекции, а ние трябваше прилежно да учим, за да не срамям възрастта си и тези, които ни учеха.

В тази особена ситуация професор Кирил Григоров беше неотразим с думи преподавател. Той ни поставяше в ситуация, в която губехме представа за годините си. Никой друг не излъчваше толкова ярка интелектуалност и с нея той просто ни “обеззоржаваше”. И сега – след 60 години, недоумявам как беше възможно този човек, по това време 40-годишен, да подчини на себе си тогавашната разнолика в интелек-

туално, политическо и в социално отношение аудитория. Влизането му в час респектиреше веднага аудиторията в степен, която му позволяваше да прави с нея каквото пожелаете. И сега ми е трудно да си обясня откъде идваше това магнетично въздействие върху слушателите. Първостепенно значение като че ли имаше неговата голяма обща култура и артистичност в поведението. Той не беше само икономист и историк. Проявяваше се като автентичен енциклопедист. Образно казано, държанието му напомняше на сравнението за “боен кораб” в развълнувано море. Имаше отлични познания по литература. Познаваше добре книгите на Некрасов, Чарлз Дикенс, Пушкин, Толстой, нашите малко познати поети като Христо Ясенев и др. Когато обстоятелствата позволяваха, той цитираше и рецитираше стихотворения и умело тестваше приятели и аудиторията. В случаи, които впрочем не бяха редки, когато закъснеят студентки за час и застанат срамежливо до вратата, чакайки знак за разрешение да седнат, той шеговито-иронично ще ги пресрещне със строфа от Ясенев „Маргарита, Маргарита, чиста пролетна роса ...” или пък с респектираш стих от Смирненски, което, от своя страна, ни позволяваше зад видимостта на икономиста да видим богатата душевност на нашия преподавател.

Също толкова респектираша беше и неговата осведоменост в теоретичната литература – западна и руска. От амбициозните студенти той изискваше конкретни познания от всички възможни школи.

Не по-малко впечатляваща беше обществената дейност на професор Кирил Григоров. Публичните му ангажменти и дейност в значителна степен бяха предопределени от неговия произход и политически убеждения. Баща му Йордан Григоров е работил като чиновник в статистиката, а майка му, както обикновено в онези времена, е била домакиня. Той е роден през 1909 г. в София, в квартал Лозенец. През 1927 г. завършва Втора мъжка гимназия в столицата. След това завършва специалност право в Софийския университет. Работи като адвокат, избран е за член на Софийския адвокатски съвет. Още от юношеските си години е симпатизант на БКП и активен участник в съпротивата срещу монархо-фашистката диктатура. За тази своя дейност е бил арестуван и изпратен в известните тогава концентрационни лагери Еникьой и Свети Кирик през 1942-43 г. След 1944 г. е избран за заместник-прокурор на Софийския апелативен съд.

Като щатен преподавател във Висш икономически институт „Карл Маркс” става инициатор за създаване на катедра „Стопанска история”, на която е ръководител от 1952 г. до 1974 г. От 1966 г. до 1971 г. е ректор на Института. През 1974 г. е избран за председател на Научния съвет по политическа икономика и планиране. През тези години той е член и на Редакционната колегия на Икономическия институт на БАН и неговия теоретичен орган – списание “Икономическа мисъл”. В същия период е главен редактор и на списанието на Съюза на икономистите в България. През тези години участва особено активно в дейността на Световната федерация на научните работници.

Заради своите приноси в развитието на икономическата теория и ефективното управление на научни организации е обявен за “заслужил деятел на науката” през 1967 г. и за лауреат на Димитровска награда – най-високото и престижно звание в онази епоха. През есента на 1970 г. на Световния конгрес по социология във Варна

(конгрес, проведен за първи път зад т. нар. “желязна завеса” – в страна от бившия социалистически блок!) проф. Григоров е един от ключовите делегати, представили България на този най-авторитетен международен форум. Четири години по-рано – през 1966 г., той е делегат от страна на България и на Световния конгрес по социология в гр. Евиан, Франция.

Самостоятелно значение за оценяването на ролята на професор Кирил Григоров като творчески и критично мислещ учен е еволюцията и критичното му отношение в последните години на неговия живот. Това беше период, когато се появиха първите смущения в развитието на икономиката. Безкористният учен не се поколеба да реагира срещу догматичното прилагане на марксовата икономическа теория. Настоятелно внушаваше политиката в селското стопанство да бъде съобразена с традициите и психиката на селското население. Дребният селянин, говореше той, е привързан до фанатизъм в своето стопанство и яростно ще се съпротивлява на политиката за обобществяване.

Каквото и колкото и да се пише и говори за знакови обществени дейци като професор Кирил Григоров, все ще бъде недостатъчно. Невъзможно е десетилетия на плодотворна изследователска дейност и разностранен обществен живот да бъдат надеждно интерпретирани и оценени в каквото и да било доклад. Това тепърва ще трябва да направят неговите съмишленици и последователи.

Уважаеми колеги, разрешете ми да завърша с мъдрата констатация за икономическата теория, че тя е като развълнувано море и малцина са тези, които безопасно могат да плуват в него. Освен умение, “плувците” трябва да имат и смелост. Професор Кирил Григоров отговаряше на всички необходими изисквания в това отношение. Затова той влезе в науката през нейния параден вход! И паметна ще остане за мен притчата, която той ми разказа в средата на 70-те години на XX век: “Един човек поиска да види своя живот. Видял, че до 40-тата си година до неговите стъпки има още едни и запитал Бог – Аз не мога да разбера чии са тези стъпки до моите!?... А Бог му казал – Това са моите стъпки... След 40-тата си година човекът видял, че стъпките вече са само едни и разтревожен попитал Бог – Господи, ти ме изостави! Ти сигурен ли си, че тези стъпки са твои!?... И казал тогава Господ Бог – Тези стъпки са моите. Аз те нося на ръце...”.

Такъв беше нашият професор по икономически теории през XX век – Кирил Йорданов Григоров. Такъв той ще остане в съзнанието на следващите поколения, докато има кой да го споменава. “Всеки има такава стойност, каквато е стойността на нещата, които го интересуват”, е написал преди около две хилядолетия години Марк Аврелий. Професор Кирил Григоров се интересуваше от научни изследвания с висока стойност, затова остана и ще бъде в историята и паметта на своите последователи като творец с монополно висока стойност и цена в икономическата теория.